

בעניין פיסוק התיבה 'סלה' בסידור

למהר"ק נ"י שלו' רב¹.

ר"פ [=רצוף פה] מה שנתעוררתי לכתוב בגללך.

א. 'יפארוך סלה' מנוקד בכל הסידורים המדויקים של כל עדות ישראל בסמ"ך דגושה,

1 הכותב הרב דוד צבי הילמן זצ"ל נולד למשפחה חב"דית מיוחסת ומשכילה בירושלים בשנת תרפ"ד. מגיל צעיר ניכר בכישרונו המופלג, שהתבטא גם בכך שעסק נוסף ללימודיו השוטפים בישיבה גם בעניינים תורניים שאין דרך בני הישיבות לעסוק בהם בדרך כלל, כמו מידות ושיעורי תורה (בנושא הזה היה בקשר עם הגרא"ח נאה וכתב לו הערות חשובות, שלמרות גילו הצעיר נדפסו בספריו בשמו), דקדוק לשון הקודש, נוסחאות התפילה, תולדות חכמי ישראל ועוד. היה מראשוני התלמידים בישיבת פוניבז', בשנת תשי"ג הוציא לאור את הספר החשוב 'איגרות בעל התניא ובני דורו'. במשך השנים התקרב אל החזו"א ואל גדולי הרבנים בבני ברק, והתרחק מתנועת חב"ד כפי שעוצבה ע"י הרבי האחרון זצ"ל. ההדיר כמה ספרי ראשונים, וכתב מאמרים חשובים רבים. בשנת תשל"ה מונה ע"י הרב שבתי פרנקל לעורך הראשי של המהדורה החדשה של הרמב"ם, והמשיך בתפקיד זה עד סוף חייו. את ספר המצוות מהדורת פרנקל ערך בעצמו, כולל תיקונים לתרגום המקובל מתוך הערבית המקורית אותה למד וידע על בוריה. במקביל כתב וערך ערכים רבים באנציקלופדיה התלמודית, אך לא הסכים ששמו יוזכר בה. רדצ"ה ז"ל היה תקיף וקנאי מאוד בדעותיו, אך זה לא מנע ממנו להיות בקשר הדוק ורצוף עם רבנים וחכמים מגוונים שונים, כולל אנשי אקדמיה. היו לרדצ"ה דעות מוצקות וחדות בכל נושא תורני, שהתבססו על הידע העצום שלו בספרות התורנית וגם בספרי מחקר והיסטוריה. רדצ"ה נפטר לפני י"ד שנים, בשלהי אלול תש"ע, בהיותו בן פ"ו שנים. מכתב זה שזכיתי לקבל ממנו בשלהי תשס"ה, אחד ממאה ויותר, כולל תגובות למה שכתבתי בסקירה על המהדורה הרביעית של סידור 'אזור אליהו' ב'המעין' מה, ד [תמוז תשס"ה] עמ' 94. כתבתי שם בין השאר שמהדיר 'אזור אליהו' הרב דוד כהן שליט"א הקפיד מאוד על פיסוק מדויק של הסידור, אולם על כמה מהכרעותיו יש מקום לדון - למשל לענ"ד התיבה 'סלה' שבסופי פסוקים ומשפטים בסידור ראוי לה תמיד לעמוד לבדה, סגורה בפסיק לפניה, שהרי היא באה לחזק את כל האמור במשפט אותו היא מסיימת, ולכן היה צ"ל למשל בריש ברכות קריית-שמע 'ועל מאורי אור שעשית יפארוך, סלה', ולא 'שעשית, יפארוך סלה' כפי שמפוסק ב'אזור אליהו'. ראה לכך ש'סלה' כאן היא מילה נפרדת הבאתי מהעובדה שאם נקביל בין משפט זה לקודם לו יוצא ש'מעשה ידך' עומד מול 'מאורי אור שעשית', ו'שבח' מול 'יפארוך', וברור אם כן שהתיבה 'סלה' נותרה להדגשת העניין כולו, ולכן אינה צריכה להיות צמודה ל'יפארוך', וכן פירשו כמה מפרשים. כך כתבתי שם, ועל דברים אלו ועוד קיבלתי את מכתב התוכחה דלהלן. רדצ"ה היה ת"ח מופלג ומיוחד, איש אשכולות, לא נשא פני איש, ולמרות הבדלי ההשקפות והגיל זכיתי גם אני הקטן שאבל"א לידידותו ולהערותיו ולתוכחותיו לעיתים מזומנות. חבל על דאבדין. תנצב"ה (וראה גם מה שכתבתי עליו ב'המעין' גיל' 235 [תשרי תשע"א] עמ' 107). אני מודה לידידי הרב בצלאל דבליצקי שליט"א, תלמידו ומקורבו ושל רדצ"ה זצ"ל, שעבר על הדברים והעיר כמה הערות. ההערות כאן על המכתב נוספו על ידי. הק' יואל.

וכמו שכתב ר' שבתי סופר בסידורו: הסמ"ך דגושה מפני שהמילה מלעיל, וגם יפארוך מלעיל, והוא אתי מרחיק, ודינו מבואר בפרק ד'. וכ"כ בסידור עבודת ישראל: הסמ"ך דגושה בדין דחיק, דוגמת 'הללוך סלה' בתהלים פד, ה. הדגש הזה הוא הדגש הכפלן המכונה דגש חזק, המורה לחבר את המילים ולכפול את הסמך ולקרות יפארוכססלה. וכך קורין התימנים ששאלתי. הזומם לשנות הניקוד והקריאה של 'יפארוך סלה'² מסתמא זומם לשנות גם 'יודוך סלה' שבסוף ברכת מודים הלקוח מתהילים מזמור פח, וגם 'ידשנה סלה' שבלמנצח יענך שקורין קודם קדושה דסדרא (תהילים כ)³, וגם 'על עמך ברכתך סלה' שבסוף הודו מתהלים סוף מזמור ג. ואנחנו שלומי אמוני ישראל מאמינים שכפי הניקוד שבידינו קראו אנשי כנסת הגדולה מתקני התפילות, וכך קרא דוד המלך ע"ה. ועל הזומם ומתאוה לשנות את קריאתנו ואת ניקוד סידורינו נתפלל תפילת דוד המלך ע"ה (תהילים קמ, ט): 'אל תתן ה' מאויי רשע, זממו על תפק ירומו סלה'. אפילו פריצי עמנו ששיקצו סידוריהם בתיפלה שכתב להם מחבר סיפורי העגבים הנודע⁴ לא העיזו לשנות ניקודנו המקובל ולמחוק הדגש.

ודע, שכוונת כל אחב"י במשמעות 'סלה' שבתפילותיהם כדעת חז"ל בעירובין (נד, א) כפירוש הקדמונים שהובא בשרשי הרד"ק: לעולם, וכמתורגם בלשון אשכנז בעברי טייטש: אייביג, ובשרח הערבי של ר' צאלח מנצור: לאל-אבד. ולא כפירוש הרד"ק עצמו⁵. וקרוב לוודאי נלענ"ד שכה היו מכוונים גם הרד"ק עצמו וגם הגאון מלבי"ם זצ"ל בתפילותיהם⁶, ודלא כפירושיהם במקרא. ופשוט משתיקתם שלא נתכוונו ח"ו לומר שלפי פירושם צריך לשנות את הניקוד המקובל.

ב. נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי ולא שמעתי אפילו על תיבה אחת בנוסח אשכנז

2 היה פשוט לרדצ"ה שהפסיקו שהצעת, שמנוגד בחלק מהמקומות לטעמי המקרא, חייב לבוא עם ביטול הדגש בניגוד למסורה, מה שלא עלה על דעתי כמובן.

3 אמנם שם אין דגש, וצ"ע.

4 כוונת רדצ"ה לתפילה לשלום המדינה, שדעה נפוצה אצל רבים היא שחיבר אותה הסופר ש"י עגנון. אולם האמת היא שהתפילה חוברת ע"י הגרי"א הרצוג זצ"ל ועגנון רק הציע כמה תיקונים בנוסחה, עי' על כך במאמרו של אוריאל פרנק 'ראשית דרכה של התפילה לשלום המדינה', 'המעין' גיל' 245 [ניסן תשפ"ג] עמ' 75 ואילך.

5 רד"ק תהלים ג, ג: 'מילת סלה רוב המפרשים אמרו שהיא כמו לעולם, וכן תרגמה יונתן בתפילת חבקוק (חבקוק ג, ג): לְעֵלְמִין, וכן היא שגורה זאת הַמִּלָּה בתפילותינו בזה העניין. והחכם ראב"ע זצ"ל פירש שהיא כמו אמת. ואני אומר כי איננה מילת עניין, ופְּרֻשָּׁה לְשׁוֹן הגבהה מן סְלוֹ סְלוֹ הַמִּסְלָה (ישעיה סב, י), כלומר: באותו המקום שהיא נזכרת ונקראת זאת המילה הייתה הרמת קול המזמור'. ושם ז, ו: 'מילת סלה פירשתי (מזמור ג, ג) שהיא הרמת הקול בניגון, ואין לה טעם בעניין שהיא בו, ואיני צריך לפרש אותה בכל מקום'.

6 המלבי"ם פירש במקומות רבים שהתיבה 'סלה' הוא סימן לסיום העניין או למאמר מוסגר, ואינה מחוברת לפי הפשט לתיבה שלפניה גם אם כך מסומן בטעמי המקרא [וע"ע מ"ש ד"ר צבי קרן על משמעותה של המילה 'סלה' באתר 'רננות'].

שגרמו החסידים לשנות אותה⁷. רק מתלמידי מענדלסזאן ראיתי שהשמיט את הדגש ופיסק בתרגומו בנקודה קודם סלה, ולא תרגם את תיבת סלה אלא כתב 'סלה' בלשון הקודש בתוך תרגומו, והוא ב'סדר תפלות ויוצרות מתורגם אשכנזית מאת דוד אוטטענזאסער' הנספח לחומשי ה'ביאור' פיורדא תקפ"ג בתרגומו ל'הודו'. אבל רו"ה יש שתרגם סלה לעולם, ויש שלא תרגם תיבה זו וכתבה בלה"ק בתוך תרגומו, אבל לא העיז ח"ו להשמיט את הדגש ולשנות את פיסוק הקריאה. וכמותו עשו מסכילי וילנא בן יעקב ואד"ם הכהן [שהיה הח"ח מזכיר שמו בתוספת ימ"ש] בתרגום התפילות הנספח ל'ביאור' דוילנא תרי"א, אבל רק בפסוקי המקרא ש'בהודו' וב'פארוך סלה' לא העיז להשמיט הדגש, אבל ב'יודוך סלה' שבמודים השמיטוהו.

ודע, שאף המילים שאין בהם דגש הלז מוטעמות פעמים רבות התיבות שלפניהן בטעם משרת המורה לחבר אותן ל'סלה', ואסור להפריד אותן מן הסלה.

ידעתי כי לא ידעת פירוש הדגש, ולא ידעת שלפני סלה בא טעם משרת. ולא הזכרתי את זה [אלא] רק כי נתכוונתי למנוע מדפיסי הסידורים מנתנית מכשול, ולהעיר לאנ"ש לומר צא טמא לסידורי אוטטנזוססער וכיו"ב. ולא דנתי אם אתה שוגג או מזיד.

דוד צבי הילמן, בני ברק

* * *

עוד על גיור קטנים מבתים חילוניים

א. הרב ארי יצחק שבט כתב בגיליון הקודם של "המעין" (גיל' 250 עמ' 83 ואילך) מאמר העוסק בתשובותיו של הרב משה פיינשטיין זצ"ל בנוגע לגיור קטנים. בהערה 1 הוא כתב "כבר קדמו לו (=לרב פיינשטיין) המתירים לגייר ילדים בבית שהאב יהודי והאם נשארת נוכריה, וכן כאשר ברור שלא שומרים בבית תורה ומצוות", והוא מצייין למשל לשו"ת מהר"ם שיק יו"ד סי' רמח. אך עיון בדבריו יגלה שמהר"ם שיק דן בשאלה אם אפשר להביא ילד לגיור כשאמו נשארת נוכריה, שהרי כדי לגייר גוי קטן צריך שהוריו יביאו אותו להתגייר, והוא הרי אינו מתייחס לאביו היהודי. אין בתשובה הזו כל דיון בנוגע לעניין שמירת תורה ומצוות על ידי הילד בעת גדלותו, ויכול להיות שהילד גדל אצל אביו היהודי ששומר תורה ומצוות או במקום אחר שבו שומרים מצוות. אי אפשר להוכיח כלל מתשובה זו של מהר"ם שיק שלדעתו אפשר לגייר קטן גם כאשר קיימת סבירות גבוהה שלא ישמור תורה ומצוות בעת גדלותו.

7 עוד כתבתי בסקירת י על סידור 'אזור אליהו' ב'המעין' שם: 'נראה שהאלפים הרבים שרכשו את סידורי 'אזור אליהו' במהדורותיו השונות לא היו מעוניינים כולם בנוסח הגר"א דווקא, שזיהויו מהווה את 'הקומה השניה' של בירורי הנוסח שבסידור מיוחד זה; לרבים הייתה חשובה לא פחות 'הקומה הראשונה', הכוללת זיהוי של נוסח אשכנז 'המקורי' שנהג בפולין לפני כשלוש מאות שנה, לפני שהחלו לפרוח החסידות מכאן וההשכלה מן העבר השני, תנועות שהשפיעו, כל אחת בדרכה, גם על נוסח סידורי נוסח אשכנז'. על כך הגיב רדצ"ה שהחסידים אמנם עברו להתפלל בנוסח אחר אך לא פגעו כלל בנוסח אשכנז, ושב לדון בעניין פיסוק התיבה 'סלה'.

המקור השני שמביא הרב שבט בהערה שם הוא שו"ת מהרש"ם ח"ו סי' קט. מדובר שם בגר קטן שמחלל שבת, והשאלה היא האם התנהגותו נחשבת כמחאה שמבטלת את הגיור כאשר הוא מגיע לגיל מצוות, ומהרש"ם סבר שכיון שכך חונך אין כאן מחאה. לא נאמר בתשובה זו שמוותר לגייר קטן כשידוע שלא ישמור תורה ומצוות בגדלותו.

הרב שבט הפנה גם לשו"ת דברי מלכיאל סי' יט, שם מדובר על גר קטן שגם אמו התגיירה ושאלו היהודי התחיל להתקרב לשמירת תורה ומצוות. לא ברור לי מהיכן נלמד מדבריו שאפשר לגייר קטן שאמו נשארת בגויותה ויש סבירות גבוהה שלא ישמור תורה ומצוות בגדלותו.

לגבי תשובתו של הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל המובאת גם היא שם מספרו פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סי' סה, יש להפנות לדבריו בסוף התשובה:

איש מישראל שנולד לו בן מנכרית חייב לגייר אותו על ידי בית דין בעודו קטן, שזכות היא לו וזכין לאדם שלא בפניו (יו"ד סי' רסח סע' ז), לפיכך חייב האב לגיירו על ידי בית דין סמוך ללידתו, להרחיקו מכל השפעה זרה ונוכריה בבית וברחוב, ולהכניסו מימי ילדותו לתלמוד תורה.

במקרה כזה לא קיים ברור גמור שהגר הקטן לא ישמור תורה ומצוות בגדלותו.

ב. ולגבי תשובות הרב פיינשטיין, התשובה הראשונה שבה דן הרב ארי יצחק שבט היא תשובה משנת תשל"ד (אגרות משה אבן העזר ח"ד סימן כו אות ג). ראשית יש לעמוד על הנקודה החשובה שהרב פיינשטיין לא נשאל האם אפשר לגייר קטן שיש סבירות מרובה שלא ישמור תורה ומצוות. השאלה לא הייתה בנוגע לגיור הקטנים, אלא אם אפשר ללמד את הילדים על אף שהם גוים. כלומר, יש בכיתה ילדים יהודים, וילדים גוים שאמם התגיירה בגיור רפורמי, והרב פיינשטיין כתב בדרך אגב שיש לגייר את הקטנים. יש לכך משמעות רבה, כיון שקשה ללמוד הלכה לדורות ולבסס יסוד הלכתי ולהציג גישה חדשה בגיור על פי דברים שנאמרו בדרך אגב.

יותר מכך, יש לעמוד על שתי נקודות בתשובה זו. הרי הוא כתב:

אבל הא אפשר לתקן דאת הקטנים יגיירו כי הם אינם צריכים קבלת מצוות, ויגירום על דעת בית דין, והוא זכות להם כי מכיון שלומדים בבית ספר דתי אצל מורים יראי שמים **הרי מצוי** שיתגדלו להיות שומרי תורה, שלכן אף שהוא ספק הוא זכות ודאי.

הרב פיינשטיין כתב במפורש ש'מצוי' שיתגדלו להיות שומרי תורה ומצוות. הרב ארי יצחק שבט כתב בהמשך דבריו: "רמ"פ היה אופטימי בתשובתו כשכתב ש'מצוי' שהילדים המתגיירים יגדלו להיות שומרי מצוות. אכן היו תלמידים שבאו מבתיים לא דתיים והתחזקו, אך בפועל הרוב הגדול של הילדים, והגרים ביניהם, לא גדלו להיות שומרי תורה. אין ספק שרמ"פ הכיר את המציאות הזו, ובכל זאת הסכים לגייר אותם ילדים". ואני שואל, אם זה נכון מדוע הרב פיינשטיין כתב ש'מצוי'? הרי היה צריך לפרש את דבריו ולכתוב שאפילו שזה לא מצוי. בוודאי שהוא לא היה צריך להזכיר את הנקודה הזו שזה מצוי!

יש להוסיף עוד נקודה, הרי הרב פיינשטיין כתב באותה תשובה:

וגם הגדולים מבני י"ג נמי אם יאמרו להם שצריכין להתגייר, וכן הגדולות מבנות י"ב, ודאי יתרצו, ובה צריך להשתדל, וכמובן להסביר הדבר באופן טוב ובנחת שוודאי ישמעו לזה.

הרב פיינשטיין דיבר לגבי גיור ילדים גדולים, לא קטנים. והרי הרב פיינשטיין כתב במספר תשובות בצורה מפורשת שאי אפשר לגייר מישהו שיש אומדנא ברורה שלא ישמור תורה ומצוות. אם כן, איך כאן הרב פיינשטיין כתב שאפשר לגייר את הילדים האלו על אף יש אומדנא ברורה שלא ישמרו תורה ומצוות? אלא, מוכרחים לומר שהיה מדובר במציאות שלא הייתה אומדנא ברורה שלא ישמרו תורה ומצוות. אם כן, יש לומר אותם הדברים לגבי הילדים הקטנים, שלא היה מדובר שיש אומדנא ברורה שלא ישמרו תורה ומצוות. הרי הם מתחנכים כרגע בבית ספר דתי עם מורים יראי שמים. גם האמא התגיירה, אמנם בגיור רפורמי, אם כן היא לא מחשיבה את עצמה כנכריה ובוודאי לא מתנהגת לגמרי כנכריה. לכן, איך אפשר ללמוד מתשובה זו לגבי גיור ילדים שהאמא היא נכריה גמורה והילדים אינם מתחנכים בבית ספר דתי, שעדיין יהיה אפשר לגיירם?

ג. נמשיך עוד בדברי הרב ארי יצחק שבט. הוא כתב:

[רמ"פ] אף יזם, משיקולים ציבוריים, לגייר את הילדים הלא-יהודים שגדלו בבתים חילוניים. רמ"פ רצה לדאוג לכך שיהיו מספיק ילדים כדי לקיים את בית הספר היהודי... וגם יימנעו נישואי תערובת והתבוללות בכך שיהיו לצעירים היהודים בני זוג בגילים עימם יוכלו להתחתן.

ואני לא מבין שתי נקודות: א. מה הכוונה יזם? היכן ראינו שיזם? בתשובה הוא רק הציע את הדבר. ב. היכן מצינו שלרב פיינשטיין היה שיקול של נישואי תערובת? היכן הדבר הזה מוזכר? יותר מכך, הרב ארי יצחק שבט הביא תשובה נוספת של הרב פיינשטיין⁸, ושם כתוב:

אבל במציאות שיש הרבה אנשים מן הסוג הזה באותה הקהילה, זאת אומרת שיש הרבה יהודים שנשאו נשים נכריות, וחושב הרב המקומי שעל ידי מה שיגיר את הילדים זה יקרב את אביהם לדת... להרבה אנשים יש עניין של הוראת שעה, ויש להקל.

אם כן, השיקול הוא מצד קירוב האב. לא מוזכר שיקול של נישואי תערובת. גם נציין לתשובה אחרת של הרב פיינשטיין, משנת תשל"ג (יורה דעה ח"ג סימן קד):

הנה בדבר תינוק שלקחוהו זוג אחד שאין להם בנים להחזיקו כבן שקורין אימוץ (אדאפטירן). פשוט וברור שכיון שארגענטינא היא מדינה שרק מיעוט קטן איכא שם יהודים הוא ולד נכרי גמור וצריך להטבילו לשם יהדות, ואם הוא זכר צריך למולו ולהטבילו על דעת בית דין מדין זכיה, שאם הזוג הם שומרי תורה הוא ודאי זכות.

8 לא מדובר על תשובה שלו, אלא דברים שכתבו בשמו.

רמ"פ הזכיר בצורה מפורשת שמדובר שהזוג שומרי תורה. על כך כתב הרב ארי יצחק שבט (בהערה 34): "לא מוזכר בשאלה וגם לא בתשובה שההורים הם דתיים, ורמ"פ מזכיר רק כבדרך אגב, וכחזי לאצטרופי, שאם הם שומרי תורה זה ודאי זכות. ברור מדבריו שגם אם המאמצים אינם דתיים אפשר גם אז להחשיב זאת כזכות להיות יהודי". ואני שואל את עצמי, מהיכן הדבר ברור מדבריו? הרי הוא ציין במפורש לא כך!

ד. עכשיו אציין מספר הערות עקרוניות בנוגע ללימוד מהתשובות האלו של הרב פיינשטיין:

1. יש הבדל בין מקרה יחידאי ובין פסיקה ציבורית. כלומר, יכול להיות שבמקרה יחידאי הוא יקל בדבר. אבל, לא יפעל כך כפסיקה גורפת. למקרים יחידאים לפעמים מקילים.
2. יכול להיות שהקולא של הפוסקים לגייר קטן שלא מתחנך בבית ספר דתי ואמו נכריה נאמרה רק למקרה בדיעבד, אבל לכתחילה לא היו אומרים כך. כלומר, יכול להיות שהקלו במקרים אלו כיון שלא הייתה אפשרות לבקש שהילדים ילכו לבית ספר דתי, ולא הייתה אפשרות להביא את ההורים לשמירת תורה ומצוות. אבל, אם יש אפשרות לכך, בוודאי לא היו מתירים את הדבר. לכן, אם יש אפשרות להביא את ההורים לשמירת תורה ומצוות וגם להביא את הילדים ללמוד בבית ספר דתי, בוודאי כך עדיף, שהרי יש ספיקות גדולים לגבי הגיור במקרה שיש סבירות גדולה שלא ישמרו תורה ומצוות בעת הגדלות. השאלה היא האם הקולא הזו לגבי ילדים קטנים, שנתיר לגייר אותם בלי הצורך שההורים ישמרו תורה ומצוות והילדים ילכו לבית ספר דתי, אינה פוגעת באלו שיכולים היינו להצריך אותם בכך והם היו מסכימים, והגיור שלהם היה נעשה בצורה הטובה. כלומר, אם נקל לכולם אז בוודאי שכולם יבחרו בדרך הקלה, אבל אם לא היינו מקילים יש הרבה שהיו מסכימים להגיע לידי שמירת תורה ומצוות ושליחת הילד לבית ספר דתי, והיינו מביאים את הילד לגיור ראוי.
3. לא בטוח כמה ילדים נוספים יתגיירו בדרך הזו, שלא יכולנו לגייר אותם בצורה של הבאת ההורים לשמירת תורה ומצוות ושליחת הילד לבית ספר דתי.
4. צריך להכיר שינוי מהותי בין המציאות בחו"ל למציאות בארץ, שגם אותו יש לקחת בחשבון. בחו"ל עניין הקהילתיות תופס מקום גדול. הרבה מהיהודים, אפילו שאינם שומרי תורה ומצוות, מחוברים לבית הכנסת שלהם. יש בתי כנסת שיכול להיות שרוב המתפללים נוסעים בשבת, אבל הם מגיעים לבית הכנסת בשבת ובחגים⁹. המציאות הזו אינה קיימת כל כך בארץ ישראל. בארץ אדם שלא שומר תורה ומצוות יכול להיות שלא יפקוד לעולם את בית הכנסת, או שיפקוד אותו רק ביום כיפור. לכן, יכול להיות שהקטן הזה שמגיירים אותו בחו"ל גדל בבית שאינו שומר תורה ומצוות, אבל המשפחה קשורה לקהילה, ולכן יש סבירות שהילד ישמור תורה ומצוות בעת גדלותו. אבל בארץ ישראל כשמגיירים ילד שגדל בבית שלא שומר תורה ומצוות ואינו מתחנך בבית ספר דתי, הסיכויים שהוא ישמור תורה ומצוות בעת גדלותו מעטים הרבה יותר.

9 אני בעצמי גרתי בקהילה כזו בקנדה.

5. הרב אשר וייס שליט"א (שו"ת "מנחת אשר", חלק ג, סימן עח) כתב:

כבר כתבתי בכמה תשובות דאין להשתית את הגירות אלא על יסוד נרחב ומקובל ביותר בדברי הפוסקים ולא על דעות השנויות במחלוקת, דאין הדעת סובלת שיהיה האדם בן ישראל על פי שיטה זו וגוי על פי שיטה זו, וכי כל ימי חייו ירחף מעל ראשו להט החרב המתהפכת של מחלוקת הפוסקים, וכל עצם יהדותו תהיה מוטלת בספק, ואיך נקל בעצם היהדות שכל גופי תורה תלויים בה. והרי זה (דוגמה רחוקה) כספק פיקוח נפש לחומרא, וגדול המחטאיו יותר מן ההורגו. והדברים פשוטים וברורים לכל מי שיש לו מוח בקודקוד.

הדברים האלו בוודאי נכונים לגבי גיור קטנים כשיש מחלוקת גדולה בין הפוסקים בשאלה זו, ורבים סוברים שאי אפשר לגייר את הקטן כשיש סבירות גדולה שלא ישמור תורה ומצוות בעת גדלותו.

אורי בצלאל פישר, ישיבת כרם ביבנה

* * *

בגיליון הקודם התייחס הרב ארי שבט לסוגיית גיור ילדי הגויים שהגיעו מרוסיה ומאוקראינה לארץ ישראל. ויש להעיר על דבריו:

א. לגבי הצד שהסתפק בו האג"מ (שעל דבריו מתבסס עיקר המאמר) שניתן יהיה לומר את הרעיון של 'זכין' לגבי גיור קטן בידי ב"ד גם מצד שיזכה לעוה"ב וכו', הנה כבר הוכיחו פוסקים רבים¹⁰ שמפשוטות הסוגיא בגמרא מוכח שאף אם כלפי שמיא גליא שהוא זכות, אם הקטן בעצמו כשיגיע לגדלות לא יהיה מעוניין במהות הגרות שהיא קבלת עול מצוות מפני שהורגל בהפקיירא אין הדבר יועיל ל'זכין'.

ב. הרב שבט חילק בעניין הכרח קבלת המצוות בגרות בין גיור גדולים לגיור קטנים, כשהוא נמשך אחר כמה מלקטים מהשנים האחרונות שצוינו במאמרו, מהם משתמע שעיקר הנידון בפוסקים בגיור קטנים הוא רק האם הגיור נחשב להם ליכות. אמנם כבר הבהירו פוסקים רבים שגם בגיור קטנים ללא החלטת המביאים אותו לגיור לחנכו למצוות ולהכניסו ל"לברית ולקדושת אמונה" כלשון המאירי בסוגיא אין כאן גרות כלל,

10 ראה בספר "גיור כהלכה" (מרכז רבני אירופה, תשפ"ד) פרק יט ציוני המקורות מדברי הגרא"ה קוק והגרי"ש אלישיב ועוד פוסקים, וראה שם שכך כבר הוכיחו מסוגייתנו בשו"ת הרד"ך ובמגילת ספר ובתשובות רע"א ועוד. ובעניין המובא במאמר מ"מסורת משה", ראה שם פכ"ג הערה 161 שמשמועות נוספות ב"מסורת משה" משמע שרמ"פ הסתפק בדבר, ופעמים קבע שכשיגדיל הקטן יצטרך טבילה וקבלת מצוות, ובדברי כמה רבנים שדנו בדבריו. הגרי"ש אלישיב (קובץ תשובות ח"א סי' קג וח"ב סי' נה וח"ד סי' צד) דחה את סברת הגרמ"פ מכמה טעמים, וראה בספר הנ"ל פרקים טז-כג. וכבר הדגישו בני וחתן הגרמ"פ במכתבם שבראש הספר "מסורת משה" ש"פסקים מאאמור"ר זצ"ל בלי ביאור מלא בסוגיות לא יכול להיחשב בכל מקרה כפסק הלכה לדורות, בפרט שאאמור"ר זצ"ל לא היה דרכו לסמוך על דעתו הקודמת, אלא על כל שאלה ושאלה שבא לפניו היה שוקל בדעתו מחדש, ופעמים היה מחמיר לזה ואח"כ היקל לזה".

מכיוון שעיקר מהות הגיור הוא קבלת עול תורה והכוונה להסתופף תחת כנפי השכינה כלשון הרמב"ם¹¹. עוד הוכיחו פוסקים רבים מדברי הראשונים שגמר גיור הקטן הוא בהנהגה בדת ישראל **בגדלותו**. ברור א"כ שלא ניתן להעניק לו תעודת גיור בתור יהודי גמור ללא ספק, ולחייב את רושמי הנישואין להכיר בכך לעניין היתר נישואין בישראל, במקרה שכאשר הגיע לגדלות המשיך לחלל שבת וכו', שהרי אז בכל אופן לא הועילה גירותו¹².

ג. עוד הוסיף והביא הרב שבט בסיכום דבריו סברה נוספת, לפיה "אין ספק שבמדינת ישראל תקף הרבה יותר השיקול המרכזי שעליו מתבססת הגמרא ש'ניחא ליה' לקטן לגדול כיהודי במדינת ישראל וזכות היא לו... ניחא ליה לילד להיות יהודי כאביו ולהיות כמו כולם". חובה להעיר על כך, שמלבד שדעת רוב הפוסקים שהנולד ליהודי מגויה אין האב יכול לגיירו משום שאינו נחשב בנו כלל ולא עליו נאמר 'ניחא ליה במאי דעביד אבוהו' (ראה בספר "גיור כהלכה" פ"ט ופכ"א בארוכה), פשוט שאין כוונת הגמרא באומרה "ניחא ליה במאי דעביד ליה אבוה" לומר שניחא ליה לקטן להיקרא "יהודי ישראלי לאומי" ו"להיות כמו כולם" ו"להיות יהודי כאביו" שאינו שומר מצוות. מדובר בגמרא שאביו שהיה גוי ונתגייר, דהיינו שקיבל עליו עול תורה ונכנס לברית כלשון הרמב"ם, מגייר גם את בנו איתו, דהיינו שמכניסו "לברית ולקדושת אמונה" כמודגש בלשונם של רבינו המאירי והמגילת ספר¹³.

ד. עוד נכתב במאמר הנ"ל "היות ואחרונים רבים סוברים שאין הגיור בנ"ד חל אפילו בדיעבד, מסתמא שמכלל ספק לא נצא עד קימום הסנהדרין בב"א, ואז ידונו פנים אל פנים, והרוב יכריע ויחייב את כולם", ויחד עם זאת בסיכום דבריו מציע כותב המאמר לגייר קטנים לעת-עתה גם ללא חינוך דתי. אך ע"פ כללי הפסיקה אין לסמוך למעשה על דברי פוסק גם לאחר פטירתו כשלא ראה את דברי החולקים עליו ודן בהם, וכפי שהארך

11 ראה בזה בספר "גיור כהלכה" שם פרק טז מדברי הגרא"ה קוק והגאון ר' איצ'לה מפונבי ז', 'ישכיל עבדי', 'דברי יואל', הגרש"ז אויערבך, הרבי מליובאוויטש, הגר"ד סולובייצ'יק, השבט הלוי, הגר"א שפירא, הגר"ש משאש, הגר"א בקשי דורון, וכ"כ רבני זמננו הרב משה שטרנבוך, הרב יעקב אריאל, הרב דוד כהן, הרש"מ עמאר, הרב אהרן פרידמן ועוד, עיי"ש.

12 ראה בספר "גיור כהלכה" פרק כ את המובא מתשובות מהר"ט ולבושי מרדכי וחבצלת השרון והגרא"ה קוק ושרידי אש והמנחת יצחק והגרי"א הענקין והגרי"א הרצוג והגרי"ש אלישיב ויבדלח"ט הרב אשר וייס ועוד פוסקים, וראה שם הע' 157 את דברי הגר"ש ישראלי ועוד בהבהרת דברי האחיעזר, והחומרה שבארץ ישראל בעניין זה.

13 כך כתב המאירי "ואע"פ שהגוי נוח לו להיות מותר בכמה דברים שיהא נאסר בהן אחר גירותו, ואינו רוצה ליגדר בגדרי הדתות, ונמצא שאין זה זכות לו אלא אם כן הוא רוצה בכך, מ"מ גוי קטן הואיל ולא נתגדל על אותו שילוח (=הפקרות), אין השילוח זכות לו, ומתוך כך מגיירין אותו. וכל שכן אם נתגייר אביו ונתגייר בנו קטן על ידו שהוא נכנס לברית ולקדושת אמונה על ידו, שהרי הדבר מוכיח בזו להיות חביב להם יותר על שאחזו מעשה אבותיהם בדיהם". וכ"ה ב"מגילת ספר" על הסמ"ג לאו קטז.

הגר"מ עצמו באגרות משה (יו"ד ח"ה סי' ח אות טו) באיסור לפסוק דין ע"פ הוראת חכם שמת כשיש עליו פירכא, והגם שאפשר שהיה לו טעם¹⁴.

ה. ההצעה הנ"ל של כותב המאמר, לגייר קטנים גם ללא חינוך דתי, לא רק שלא תצמצם את נישואי התערובת כפי שרצה להציע, אלא שכדברי ה"חבצלת השרון" וה"שרידי אש" ועוד, תגרום למכשולות רבים בהתבוללות וכו' עיי"כ שיחשבו שהם יהודים¹⁵.

ו. כבר העירו רבנים רבים שהצעות כאלו מעודדות ומגבירות את המשך פעילות הבאת מאות אלפי גויים לארץ ישראל הנסמכת גם על הפרסומים שיש "פתרון הלכתי" להפוך אותם ליהודים בקלות. ובלשון הרב אליהו זייני (במכתבו לספר "לקרוא כולם בשם ה'"): "איסור מוחלט הוא לכנות את בעיית הכניסה ההמונית לארץ ישראל של אלפי גויים 'בעיית גיור', כי אינה כזו. הבעיה אינה אלא בעיית ההכנסה לארץ ישראל של מאות אלפי גויים תחת מטריית החוק הקרוי 'חוק השבות', שאין חוק יותר פרובלמטי ואסוני ממנו". וראה עוד בדברי הרב מרדכי בראלי ("מאמרי אב" ח"א עמ' 184) על הצורך להשקיע את המאמצים למניעת התבוללות בכיוון הנכון.

אברהם דניאל דגן, ארה"ב

תגובת הרב שבט להערות הרבנים פישר ודגן

א. אכן לפחות בכתב כנראה "הרב פיינשטיין מעולם לא נשאל האם אפשר לגייר קטן שיש סבירות מרובה שלא ישמור תורה ומצוות" ואין לנו תשובה כתובה שלו על כך. לכן מה שמוכח בתשובות שהבאתי שהגרמ"פ הציע בעצמו את הפתרון לגייר קטנים כאלו על אף שלא נשאל על כך, משכנע אף יותר שאכן כך האמין וכך פסק למעשה.

ב. רמ"פ היה עיקבי, והורה לפחות בארבע מקומות על פני ל"ו שנים שניתן לגייר קטנים גם כשיש חשש סביר ביותר שלא ישמרו תורה ומצוות, ולפחות בשתיים מהתשובות מדובר על תשובה לציבור ולקהילה ולא ליחיד. לומר שאלו הם דברים שנאמרו 'בדרך אגב' ולכן אין להם משקל הלכתי - הוא דבר תמוה. רמ"פ מנסח את דבריו כדרכו בענווה ובזהירות, וכותב ש"צריך עיון לדינא למעשה", אך הוא מעיד שאימוץ תינוקות גוים הוא מקרה מצוי¹⁶, וגם מרום מעמדו כפוסק הדור בארה"ב הוא אינו יוצא כנגד הרבנים הנוהגים כן, בשונה מעמדתו התקיפה נגד גיור מבוגרים שלא ישמרו תומ"צ.

14 וראה עוד בעניין כללי הפסיקה בספר "גיור כהלכה" פרק כה ופרקים לג-לה, וכן בעניין הכלל המוסכם שאין לצרף דעת אלו שלא ראו את דברי הקודמים ולא דנו בהם.

15 וכ"ה לדעת עוד רבים מגדולי הדורות האחרונים מכל החוגים, עיי' בספר "גיור כהלכה" שם.

16 דברות משה, שבת סי' סד, הערה יא, עמ' תקכא. מדובר על זמן רב לפני התפתחות טיפולי הפוריות המקובלים היום, כשהפתרון המצוי לזוגות חשוכי ילדים היה לאמץ ילד גוי ולגייר אותו, למרות שרוב גדול של הבתים היהודים בארה"ב לא היו שומרי תומ"צ.

ג. לא ראוי לטעון אפילו במרומז שרמ"פ היה נאיבי, ולא הכיר את המציאות שרוב גדול של התלמידים בביה"ס המדובר ובאחרים בקהילות מהסוג הזה לא היו שומרי מצוות, ולא הפכו בהמשך לשומרי מצוות, לא היהודים מלידה וגם לא הגרים.

ד. אני מודה שלכאורה ניתן להבין מדברי רמ"פ (אגרות משה יו"ד ח"ג סי' קד) "שאם הזוג הם שומרי תורה הוא ודאי זכות לקטן" - שזהו תנאי מעכב לגיור הקטן כמו בגיור גדול. אך פרט זה לא מוזכר בשאלה וגם לא בעיקר התשובה, אלא רק בסוף הדברים כחזי לאצטרופי "שאם הזוג הם שומרי תורה הוא ודאי זכות", ומשמע שגם אם המאמצים אינם דתיים כמו ברוב המקרים עדיין זו זכות לקטן להיות יהודי. אי אפשר לנתק את דברי הרמ"פ כאן משאר המקומות שבהם פירש את כוונתו שזכות היא לתינוק להיות יהודי אף שיעבור על רוב המצוות, כי קודם-כל מה שיעבור יהיה כ"תינוק שנשבה", ושנית קדושת ישראל שזכה בה גם היא מעלה, וגם ע"י גרותו מה שיקיים מהמצוות יקבל על זה שכן כישראל כי עכ"פ מאחר שהוא גר הרי יש בו קדושת ישראל, ויהיה לו שכן בעולם הבא על מעשיו הטובים שיעשה אף שלא בכוונה למצוה. כך מפורש בעדות נכדו (מסורת משה ח"ד עמ' רפט סע' רסד), "ראיה לשיטתו שיש לגייר ילדים על דעת ב"ד גם בשביל משפחות לא דתיות...". גם אם ל"מסורת משה" יש פחות תוקף הלכתי מ"אגרות משה", הכותב הנכד הרב מרדכי טנדלר, יד ימינו של סבו, "משיח לפי תומו" ש"כידוע כך היא שיטתו של סבא" שמגיירים קטנים גם מבתיים חילונים.

ה. הרמ"פ מבהיר שגיור קטן שהוא על דעת ב"ד שונה מגיור גדול (מדין "זכין לאדם שלא בפניו", שתמיד זכות היא להיות יהודי), ועל אף שמלכתחילה עדיף בוודאי שגם הקטנים ישמרו תומ"צ אך זו דרישה שנמצאת אצלם ברמה אחרת לגמרי מאשר בגיור של מבוגרים, שם שמירת תומ"צ היא חיונית ומעכבת. יתירה מזאת, אין ספק שרבים מהמתגיירים במדינה יהודית עושים כן משום הטבות מגוונות ושונות, שבגיור גדולים זה בוודאי לגריעותא, אך בגיור קטנים זה לטיבותא ולא לגריעותא, וגם זה כלול ב"זכין לאדם שלא בפניו" (עי' כתובות יא, א ושו"ע יו"ד סי' רסח סע' ז).

ו. בתשובותיו של הרמ"פ לאינדאנפוליס ולברקלי הזכיר רמ"פ את השיקול הציבורי המצדיק גיורי קטנים, כאשר בעיית נישואי התערובת בהווה ובעתיד מהווה חלק מרכזי מהרקע של התשובה. אכן צריכים לדון בכל מקרה לגופו, אך רמ"פ מציג בסיס איתן לגיור קטנים החיים במשפחות חילוניות לפי ראות עיני הפוסקים במקומם ובזמנם.

ז. המגיבים טוענים שיתכן שהקולא הזו של גיור קטנים, בלי לחייב שישמרו תורה ומצוות וילכו לבית ספר דתי, תפגע באחרים שהיו מסכימים לכך, ואז הגיור שלהם היה מתקיים באופן ראוי יותר. אולם במאמרנו לא הכנסנו את ראשנו בין דעות פוסקי הדור, אלא באנו להבהיר את שיטת רמ"פ שיש שטועים בהבנתה מחמת אי-הכרת הקהילות הקטנות אליהן השיב. חשוב להוסיף שהמגיבים רק מציעים להמשיך את המצב הקיים, ובמצב הנוכחי מעט מאוד גיורי קטנים נעשים כל שנה בארץ, ואין בכך שום פתרון לבעיית נישואי התערובת במדינה היהודית. השערתו של הרב פישר שבלי יישומה של שיטת רמ"פ "הרבה היו מסכימים להגיע לידי שמירת תורה ומצוות ושליחת הילד לבית ספר דתי" נוסתה כבר

שנים רבות, והיא פשוט אינה נכונה. בתי הדין מחייבים היום את הגרים הקטנים ללמוד בחינוך דתי, וזו אחת הסיבות שהם פשוט לא מתגיירים, ומספר הגויים בני-העולים שחיים בינינו כישראלים גמורים הולך וגדל, ונישואי התערובת הולכים ורבים¹⁷.

ח. הרב פישר משער שדווקא ב"עירות השדה" הללו בחו"ל בגלל האווירה הקהילתית היה יותר סיכוי שילד מבית חילוני ישמור תומ"צ, מאשר במציאות היום בארץ. אולם חבל לשער השערות כשקיימת סטטיסטיקה אמפירית. בסקר המקיף של PEW¹⁸ מצאו שבין היהודים שגדלו בארה"ב בכתים קונסרבטיביים ורפורמים הקשורים לקהילה אחוז החוזרים להיות שומרי תומ"צ הוא זניח ביותר (2% מהקונסרבטיבים ורק 1% מהרפורמים). לעומת זאת בארץ היום אחוזי החוזרים בתשובה נעים סביב 7-15%. אצל העולים מברה"מ לשעבר, מהרקע החילוני ביותר, כ-8% מקיימים במשך הזמן מצוות באופן מלא ועוד 18% מזדהים כ"מסורתיים או מקיימים מצוות במידת-מה"¹⁹. בס"ה בארץ חוזרים בתשובה מאות (!) אחוזים יותר מאחוזי החוב"ת שבין החילונים הקשורים לקהילה בארה"ב. כל זה בנוסף למה שכבר כתבנו שבארץ ישראל שומר אדם ממוצע הרבה יותר מצוות ועובר פחות עבירות בחיי היום-יום (רוב האוכל כשר כולל המצוות התלויות בארץ, לא עובדים בשבת וחג, רוב גדול צם ביוה"כ, מקיימים מצות ישוב ארץ ישראל בכל רגע ומגינים על עם ישראל בשירות בצבא ועוד ועוד).

ט. הרב פישר העיר שלדעתו ארבעה מעשרת הפוסקים שהבאתי אינם מסייעים לשיטת רמ"פ להתיר גיור קטן במשפחה חילונית. מיותר להזכיר שאף אחד מהעשרה לא הובא ע"י הר"מ פיינשטיין בתשובותיו, שהרי דרכו של בעל האגרות-משה הייתה כידוע למעט מאוד בהבאת אחרונים, ולאור "כתפיו הרחבות" ומעמדו הבלתי-מעורער כ"הפוסק" בזמנו בארה"ב²⁰ שיטתו עומדת גם בפני עצמה. בכל זאת הבאתי רשימת פוסקים (אמנם רק בהערת שוליים) שמקבלים מצב של גירות ילדים במשפחה שמוכח לפי נתוני השאלה שאינה מתכוונת לחנך אותם לתורה ומצוות, וכנראה שגם הם הבינו שה"זכין לאדם שלא בפניו" שהוא היסוד של גיור קטנים שייך אף אם לא יקיימו מצוות. כך בתשובת המהר"ם שיק שהזכרנו אין מקום לאוקימתא הדמיונית שהרב פישר חשב להעמיס על

17 ל' רמניק וא' פרשיצקי, "הישראלים עולי רוסיה והדת: מה השתנה אחרי עשרים שנה בישראל?", הד האולפן החדש 100 (חורף תשע"ג), עמ' 86-85. לטענתם מספרם של הגויים שעלו מכח חוק-השבות שחיים בינינו כישראלים כבר עבר מזמן את ה-350,000, ומתוך העולים הגויים רק כ-5% עוברים גיור.

18 <https://www.pewresearch.org/religion/2021/05/11/jewish-americans-in-2020>

19 סקרי קרן אבי-חי מתפרסמים כל כמה שנים, ראה למשל:

<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5623506,00.html>

20 העיד לי ר"א רקפת, מחבר הספר, "The Rav", בראיון מכ"ג באב תשפ"ד, שרבו הרי"ד סולובייצ'יק, עמיתו של הרמ"פ בין מנהיגי הדור שם, אמר שהוא משאיר את הפסיקה בנושא הזה לבן-דודו רמ"פ. הוא בעצמו נמנע מלגיייר קטנים ע"ד ב"ד אף בבתים שומרי תומ"צ.

המקרה שמא בני הזוג נפרדו והילד יגדל אצל אביו שאולי חזר בתשובה, או אולי אצל איזה סב שומר תומ"צ שלא מוזכר כלל בתשובה. על אף ששאלת מהר"ם שיק איננה זהה לשאלת הרמ"פ, רואים שהיו קיימים גם בזמנו ובמקומו מקרים של גיור למשפחת נישואי תערובת שהאב אינו דתי ומבקש שהילד יהיה יהודי. כך גם האוקימתות שכתב על תשובות מהרש"ם (שם אף מציין במפורש שגידלו את הגר לחלל שבת) והדברי מלכיאל והרב עוזיאל אינן עומדות בפני הביקורת, ואכמ"ל. למעשה הרב פִּישר לא יכול להכחיש את העובדה שגם בעבר הייתה מציאות של קטן שחי בבית חילוני כשהאב ממשיך בחטאו לחיות עם אשתו הגויה, ולמרות הכל הרבה פוסקים התירו לגייר את בנו.

י. רוב הערותיו של הרב דגן ורבות גם של הרב פִּישר עוסקות בכך שיש פוסקים שחולקים על הרמ"פ. אין בכך כל חידוש, אך הנושא הנדון במאמר היה בירור שיטת האג"מ. כאמור איני מתכוון להכניס את ראשי בין ההרים בשאלה הטקטית-ציבורית שיש בה צדדים לכאן ולכאן, אך כידוע אין משמעות לביטוי "רוב הפוסקים" כשמדובר במחלוקת בין גדולי הדור, כל זמן שלא ישבו לדון ביחד פנים אל פנים בניסיון שכנוע הדדי²¹. אי אפשר להכחיש שיש מן החידוש בדברי הרמ"פ ושיש חולקים עליו, אך באותה מידה אי אפשר להכחיש שרמ"פ חולק על האחרים, וכך היא דרכה של תורה. בקיצור, אין לטשטש את שיטתו של הרמ"פ וסיעתו, ואת האפשרות והצורך לדון במחלוקת הנ"ל.

יא. אני זוכר בתור נער איך הרי"ד סולובייצ'יק פקד על רבני הקהילות בארה"ב (שכמעט כולם אז היו מתלמידי) לא לחזור על הטעות של שתיקת יהודי ארה"ב בתקופת השואה, אלא לצאת לרחובות ולהרעיש את העולם למען שחרור יהודי ברה"מ²². גם הרצי"ה קוק דחף לפעילות בנושא וקרא "מי שלא יודע לסגור את הגמרא כשעם ישראל בסכנה, שלא יפתח אותה!"²³, והוא שלח מטובי תלמידי לפעול בתנועת "שלח את עמי". בער בו הצורך להוציא את כל אחינו משם בהקדם, למרות שגם הוא ידע שיהיה לכך תופעות לוואי בעייתיות²⁴. וכשבחסדי שמיים נענינו, אין ברירה אלא להתמודד עם העובדה ההגיונית והצפויה שרבים הגיעו עם ילדיהם הנוכרים ועם נשותיהם שוילידו עוד כהנה, כאשר

21 שו"ת הרשב"א ח"ב סי' קיד, מוזכר ע"י הרלב"ח בקונטרס הסמיכה: "הרי שאין הסכמת הרוב כלל כל זמן שלא היה בראשונה משא ומתן בין כולם... פנים אל פנים ופה אל פה או לפחות שהייו נושאים ונותנים ע"י כתב", וכך נפסק בשולחן ערוך חו"מ סי' יג סע' ז.

22 ראו עדות ר"א רקפת, <https://jewishaction.com/books/reviews/hidden-heroes-one-womans-story-of-resistance-and-rescue-in-the-soviet-union>

23 שמחה רז ואחרים, משמיע יטועה (מהד' תש"ע), עמ' 215.

24 פעיל מרכזי ב"שלח את עמי", ראיון מכ"ב באב תשפ"ד. כששאלתי שאלה זאת על ריד"ס, מה חשב לעשות עם כל המלווים הגוים, השיב לי תלמידו ר"א רקפת בראיון שערכתי איתו בכ"ג באב תשפ"ה, שעוד בחנוכה תשל"א התקשה ריד"ס להאמין שקיימת כזאת התעוררות בין יהודי ברה"מ, לעזוב את כל חינוכם הקומוניסטי המקיף ולחזור ליהדות, לעם ישראל ולאֶרץ ישראל. הוא לא דמיון בחלומותיו הוורודים ביותר שנצליח להוציא כ"כ הרבה יהודים מאחורי מסך הברזל הקומוניסטי שעוד הכיר מילדותו בחסלוביץ!

האחים האהובים הללו הם בוודאי "תינוקות שנשבו" בידי הקומוניסטים שלא באשמתם, ועלו לארץ הקודש כפי שהתפללנו ורצינו. הפתרון של עזרא ונחמיה לגרש את הנוכרים ולהשאיר רק את היהודים לצערנו אינו ישים היום, אז מה כן לעשות? קיים קונצנזוס רחב בין הרבנים על הצורך לתקן את חוק השבות, ושאינו להעלות ארצה מי שבאמת אין לו שום זיקה לעם ישראל. אך אי אפשר להתעלם מכך שהסוגיה המאתגרת בה אנו דנים היא תופעת לוואי ישירה של אחד מהניסים הגדולים והרצויים ביותר באלפיים השנים האחרונות של קיבוץ גלויות אדיר. העלייה של יותר ממיליון יהודים מבריה"מ-לשעבר היא העלייה הגדולה ביותר לארץ, יותר גדולה מהעליות שלפני השואה ואחריה, והיא התרחשה נגד כל הסיכויים. הרב דגן מסתכל על "הבאת מאות אלפי גויים לארץ ישראל" כ"בעיה" העומדת בפני עצמה, ולא מזכיר שזו תוצאה בלתי נמנעת של ברכת קיבוץ הגלויות העצום אותו ביקשנו. ודרך אגב, חשוב להתייחס גם לחשש אחר אף יותר בעייתי בכמות ובאיכות²⁵ שמחכה לנו, כשמיליוני יהודים נוספים יעלו לארץ מארה"ב ומארצות אחרות במהרה בימינו. האם כדי למנוע את ההתמודדות עם הבעיות שהם יביאו איתם כדאי להפסיק לבקש בתפילות 'שא נס לקבץ גלויותינו'?!...

לאור ערכי גאולת ואהבת ישראל הכרוכים זה בזה²⁶ תלמידו המובהק של הרצי"ה קוק, מו"ר ר"ח דרוקמן זצ"ל, נכנס לעובי הקורה כשהתבקש ע"י ראש ישיבת מרכז-הרב שכהן אז כרב הראשי, רבנו רבי אברהם שפירא זצ"ל, לפעול לקליטתם וגירום של האחים הללו²⁷. בהספדו ציין הראשל"צ הר"ש עמאר את אהבת-ישראל המפורסמת של הרב דרוקמן שהתבטאה גם בנושא הגיור, ומצד שני את נאמנותו המוחלטת לפרטי ההלכה, כשלא סר אפילו כחוט השערה מהדרכתיו של הרב שפירא ולאחר מכן של הרב עמאר עצמו.

ניתן שלא לוותר על אחינו שבגולה, וגם לא לוותר על שום פסיק בהלכה, ביישום שיטת רמ"פ, שגרים קטנים אינם צריכים לקבל תומ"צ כי זכות היא להם להיות יהודים, ובפרט אחרי הכרת הרקע של תשובותיו בנושא. חייבים לבדוק עד תום את האפשרות לפעול ע"פ הצעתו כדי לקדם את קיבוץ הגלויות תוך הקפדה על אהבת-ישראל ומניעת רבים מנישואי תערובת, וזה מה שניסיתי לעשות במאמרי בגיליון הקודם של 'המעין'.

ארי יצחק שבט, כוכב השחר

25 היהודים שעלו מרוסיה ואוקראינה גדלו בתרבות קומוניסטית שבה המדינה והחברה אומרים לאדם מה לעשות, ובהתאם קיימת היענות מסיימת מצידם לדרישות הרבנות וההלכה. לעומתם רוב היהודים שיעלו מארה"ב גדלו בחופש דמוקרטי, בו אין רשות לאף אחד להכתיב אמונות או מעשים דתיים, ואיתם הקשיים יתרבו.

26 אהבת ישראל כלפי האבות לילדים האלו שהם כאמור תינוקות שנשבו לכל דבר, כלפי מספר עצום של יהודים במצב דומה בעלי נשים נוכריות שעלולים להימנע מעלייה לארץ ויתבוללו כליל, כלפי מאות אלפי הורים יהודים וילדיהם שמסתכנים בנישואי תערובת (כולל יוצאי משפחות דתיות) ועוד.

27 אלישיב רייכנר, הנני - סיפורו של הרב חיים דרוקמן, "אהבת הגר", פרק יח.

* * *

בעניין האפליקציה לייעול עבודת בית המקדש

לידידי העורך שלום רב.

בגיליון 'המעין' האחרון (גיל' 250 עמ' 26 ואילך) התפרסם מאמרם של הרב קרויזר ופרופ' עמר ובו פתרונות טכנולוגיים לשיפור מהלך הקרבת הקורבנות כשייבנה בית המקדש בעז"ה בקרוב, שהרי לא יהיה מקום לכולם להיכנס לעזרה כדי להקריב את הפסח בזמן כה קצר, וכן שאר שאלות כיוצא בזה.

אך האמת היא שאין צורך לחפש פתרונות כשמדובר במעשה ניסים. באבות דרבי נתן פרק לה מבואר ש'ניסים נעשו בעזרה, שאפילו כל ישראל נכנסים בעזרה עזרה מחזיקתן', הרי שמחמת הנס יהיה מקום לכולם להיכנס לעזרה. ויעיין בספר חידושים וביאורים להגר"ח גריינמן זצ"ל על פסחים דף סד שכתב וז"ל: 'והנה קיום מצות פסח הוא בנס גלוי, כי שטח העזרה אינו יכול להכיל אפילו אחד מאלף מן הנכנסים בזמן אגריפס, אבל הנס היה כעין עומדים צפופים ומשתחווים רווחים, דהיינו כפי הצורך, ובשעת הצורך. והלכך כשנכנסו כשיעור מילוי העזרה באופן הרגיל לולא הנס הרי נתמלאה העזרה, ומ"מ היו עדיין יכולים להוסיף ולהיכנס. ומה שלא הזכירו נס זה במשנה דאבות (ה, ה, עשרה ניסים וכו'), הוא משום שזה בכלל עומדים צפופים ומשתחווים רווחים, דעניינו שלעולם העזרה מכילה כפי הצורך'. עכ"ל²⁸.

ויהי רצון שנזכה במהרה לייעוד המקווה בבניין בית המקדש והקרבת הקרבנות אמן ואמן. דוד בריזל, מודיעין עלית

* * *

השלמות ותיקונים למאמרי "ביקורת על רשימת הספרים ומחבריהם שברמב"ם מהדורת פרנקל"

(המעין' גיל' 250 [תמוז תשפ"ד] עמ' 126 ואילך)

עמ' 129: טור / רבינו יעקב בן רבינו אשר / (כ"ט - ק"ג) - השלמה: שנת לידתו של הטור אינה ידועה כלל (פרט לכך שנולד כנראה לפני שנת נ'), המוסכמה שרבינו נולד בשנת כ"ט נתבררה לאחרונה כמבוססת על טעות. ראה בספרו של שמחה עמנואל, עטרת זקנים, עמ' 168-171.

עמ' 132: ערכים רא"ש ורבינו יהונתן - השלמה: לשנת הלידה של שניהם יש להוסיף 'ברך'.

28 [פשוט לכאורה שלכתחילה עד כמה שאפשר אין סומכים על הנס, למרות שניסים בבית המקדש היו ויהיו. ועי' לעיל עמ' 87 הע' 6 בדברי המהרש"א. הק' יואל].

שם, הערה 25: בעניין המסמך המפורסם הקשור לפטירת הר"ן - השלמה ותיקון: הפרשנות העדכנית היא של הרב מנחם זילבר, שהובאה בספר חזון טברמון (תשפ"ב) עמ' 120 הערה 159. אולם שוב ראיתי שגם לפי פרשנות זו הרי שהר"ן נפטר בשנת קל"ו בדיוק (דלא כמו שכתבתי בפנים), באשר בנו ר' ראובן מצהיר בט' שבט קל"ו לפני ב"ד רבני שאביו הגדול נפטר 'בשנה זו'. ראה שנתון אודים 11-12 (גרמניה, תשמ"א-תשמ"ב), עמ' 265-266.

שם, הערה 26: תיקון: הציון לכנסת מחקרים חלק ג אינו שייך לכאן אלא להערה 20 לעיל.

עמ' 133 בראשו (והערה 30): **רבינו פרחיה ב"ר ניסים / על הש"ס / (- אחרי ה"א מ"ו) -** השלמה: דומני שהראשון שכתב כי ר' פרחיה המפרש הוא החתום על כתב החרם נגד מתנגדי ספרי הרמב"ם בשנת ה'מ"ו הוא ר' יצחק סונא במבוא לספר פירוש רבינו חננאל בן שמואל לקידושין (מוה"ק תשל"ה), עמ' 11 (אבל בשעתו לא היה ידוע שרבינו פרחיה היה גיסו של ראב"ם). מהדירים רגילים לחזור על קביעה זו. גם חוקרים חשובים מסכימים לה, ראה: שלמה דב גויטיין ומרדכי עקיבא פרידמן, ספר הודו ג': אברהם בן יגו סוחר ויצרן בהודו - תעודות מגניזת קהיר (יד בן צבי תש"ע), עמ' 33. לדידי, הפרשנות שגיסו של ראב"ם שנולד בשנת ד'תתקמ"ו יהיה פעיל בשנת ה'מ"ו הינה דוחק מיותר, מה גם שר' פרחיה גיסו של ראב"ם פעל במצרים ואילו כתב החרם נחתם בדמשק, והבוחר יבחר.

בעניינו של ר' פרחיה זה נאמרה טעות גם בכיוון הפוך: ר' שלום קליין במבוא לפירוש רבינו חננאל בן שמואל לעירובין (מכון אופק תשנ"ו) עמ' 13, קבע, שר' אלעזר בר פרחיה ששמו מוזכר כבעלים של 'ספר משנה תורה - החתום' היה בנו של ר' פרחיה דידן. הרב ש"ז הבלין קיבל פרשנות זו, תוך שהוא מחדש שהרמב"ם בעצמו הוא הכותב של הצוואה הרשומה על גבי 'הספר החתום' המזכירה את ר' אלעזר זה, ראה משנה תורה להרמב"ם מדע ואהבה הספר המוגה (מכון אופק תשנ"ז), עמ' 6-8, 18-19, 22-23 הערה 36. כך הוקדמו ימיו של ר' פרחיה מפרש מסכת שבת, עד שבנו נחשב ל'תלמיד מבין הרבה' כבר בימי ובעיני הנשר הגדול! אכן ראה מ"ע פרידמן, 'משפחת אבן אלאמשאטי, בית מחותני הרמב"ם', ציון, סט (תשס"ד), עמ' 296-297, שדחה את הזיהוי של ר' אלעזר דידן כבנו של ר' פרחיה גיס הראב"ם (תוך שהוא מחזק את הקביעה שהרמב"ם הוא כותב הרשימה שעל גבי 'ספר משנה תורה החתום').

בנוגע למה שכתבתי בגוף המאמר שמר' פרחיה דידן קיים חיבור למסכת שבת בלבד, נודעתי כעת שנדפסו אי אלו שרידים המיוחסים לו למסכתות נוספות.

עמ' 134: **השגות ר"מ אלאשקאר / רבי משה אלאשקר / השגות על ספר האמונות של רבי שם טוב...** - השלמה: קובץ ההשגות הוא סימן קיז בשו"ת מהר"ם אלאשקר ולא ציינו מראה מקום זה. עוד, לפום ריהטא לא מצאתי בהשגות אלו איזה עניין הקשור לדברי הרמב"ם בספר זמנים, ואיני יודע מה כוונת עורכי הרשימה באיזכור הספר בכרכי זמנים.